

О. Ю. Кондратенко, Л.В. Шипко
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського
м. Київ

**ОСОБОВИЙ АРХІВНИЙ ФОНД
АКАДЕМІКА А.А. СМІРНОВА: СТРУКТУРА
ТА ДОКУМЕНТАЛЬНИЙ СКЛАД**

Документальна спадщина видатних учених України все частіше стає об'єктом наукового дослідження. До когорти вчених, які збагатили своїми дослідженнями вітчизняну науку, належить й Адріан Анатолійович Смирнов. Відтак, архівний фонд особового походження А.А. Смирнова, що перебуває на зберіганні в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, відіграє виняткову роль у дослідженні біографії, наукової та документальної спадщини вченого.

А.А. Смирнов – відомий український вчений в галузі теоретичної фізики, академік АН України, народився 16 листопада 1908 р. в м. Новгороді. У 1918 р. з родиною переїхав до Петрограда (нині – Санкт-Петербург), де в 1928 р. закінчив Педагогічний технікум ім. К.Д. Ушинського та отримав середню освіту.

У 1928 р. А.А. Смирнов вступив до Ленінградського державного університету (далі – ЛДУ) на фізико-математичний факультет, який закінчив у 1932 р. за спеціальністю “теоретична фізика” та отримав кваліфікацію наукового працівника з правом викладання у вищих навчальних закладах.

У 1932 р. вчений розпочав роботу в Уральському фізико-технічному інституті, організованому при Ленінградському фізико-технічному інституті (далі – УрФТІ). Восени цього року разом з групою фізиків-теоретиків УрФТІ А.А. Смирнов переїхав до м. Свердловська, де почав працювати в Уральському фізико-механічному інституті на посаді інженера теоретичної групи, залишаючись при цьому співробітником УрФТІ за сумісництвом. Після злиття в 1934 р. УрФТІ з іншими інститутами та створення на його базі Уральського індустріального інституту А.А. Смирнов працював у даному навчальному закладі спочатку як асистент, а потім як доцент кафедри

теоретичної фізики. Також паралельно протягом 1935–1949 рр. вчений працював у Свердловському (Уральському) держуніверситеті на посадах доцента та декана фізико-математичного факультету. У 1936 р. А.А. Смирнов захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата фізико-математичних наук на тему: “Применение электродинамики Борна к теории распространения света в электромагнитных полях” в Московському державному університеті.

У 1939 р. УрФТІ увійшов у систему Уральського філіалу АН СРСР, де А.А. Смирнов працював старшим науковим співробітником до 1941 р. З початком Великої Вітчизняної війни в червні 1941 р. А.А. Смирнов був мобілізований до лав Червоної Армії як командир загону артилерії на Західному фронті. Після важкого поранення в 1941 р. та демобілізації вчений повернувся до Свердловська і, починаючи з 1942 р., знову працював на посаді старшого наукового співробітника Уральського філіалу АН СРСР.

У 1946 р. А.А. Смирнов захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора фізико-математичних наук на тему: “Теория движения электрона в кристаллической решетке упорядочивающихся сплавов” у Ленінградському фізико-технічному інституті. В 1947 р. вчений був обраний депутатом райради м. Свердловська.

У 1950 р. А.А. Смирнов був переведений до Києва, де почав працювати професором, а потім – упродовж 1950–1957 рр. – завідувачим кафедрою теоретичної фізики Київського політехнічного інституту. Водночас А.А. Смирнов завідував теоретичним відділом Інституту фізики АН УРСР. Також паралельно протягом 1950–1955 рр. вчений завідував відділом Лабораторії металофізики АН УРСР.

У 1951 р. А.А. Смирнова було обрано членом-кореспондентом АН УРСР. Впродовж 1955–1988 рр. вчений завідував відділом теорії твердого тіла Інституту металофізики АН УРСР, створеного на базі Лабораторії металофізики АН УРСР, потім до кінця життя обіймав посаду головного наукового співробітника даного відділу. З березня по вересень 1955 р. А.А. Смирнов виконував обов'язки директора Інституту металофізики АН УРСР, а протягом 1957–1962 рр. обіймав посаду професора Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка за сумісництвом. У 1967 р. А.А. Смирнова було обрано академіком АН УРСР. Водночас учений був членом Президії АН УРСР (з 1963 р. по 1966 р. – академік-секретар Відділу фізики, з 1970 р. по 1974 р. – віце-президент АН УРСР).

Разом з тим А.А. Смирнов проводив активну науково-організаційну та громадську роботу. У 1962–1970 рр. А.А. Смирнов був го-

ловою Наукової ради АН УРСР з проблеми “Фізика твердого тіла”, а впродовж 1972–1989 рр. він був головним редактором “Українського фізичного журналу”. В період з 1974 р. по 1981 р. – член Комітету з Державних премій УРСР та секції фізики цього Комітету, голова оргкомітетів декількох нарад з проблем упорядкування сплавів, міжнародної наради з питань електронної структури металів, член різних наукових рад АН СРСР та АН УРСР.

А.А. Смирнов за період свого творчого шляху був удостоєний Державної премії УРСР в галузі науки і техніки (1978), премії імені К.Д. Синельникова (1981), а в 1984 р. йому було присвоєно почесне звання “Заслуженого діяча науки і техніки УРСР”. Також був нагороджений двома орденами Трудового Червоного Прапора, орденом Вітчизняної війни I-го ступеня, орденом “Знак пошани” та 11-ма медалями.

Помер А.А. Смирнов 6 грудня 1992 р., похований в м. Києві, на Байковому кладовищі.

Науковий доробок А.А. Смирнова складає 7 монографій та близько 200 наукових статей, присвячених теорії металів, квантовій та нелінійній електродинаміці, теорії сплавів, теорії дифузії, квантовій теорії електроопору металів і сплавів, теорії розсіяння рентгенівських променів та нейтронів на кристалічній решітці сплавів та ін. Прикладом таких робіт можуть бути: “Теория электросопротивления сплавов” (К., 1960), “Молекулярно-кинетическая теория металлов” (М., 1969), “Физика металлов: Современное представление о природе металлов” (М., 1971), “Теория сплавов внедрения” (М., 1979), “Теория дифузии в сплавах внедрения” (К., 1982), “Обобщенная теория упорядочения сплавов” (К., 1986), “Распределение внедренных атомов разных сортов по междоузлиям различного типа в сплавах внедрения” (К., 1987) та ін.

Документи особового фонду А.А. Смирнова надійшли від дочки вченого – Смирнкової Ірини Адріанівни у кількості 100 см загального розсипу.

У результаті науково-технічного опрацювання документальної спадщини було сформовано 171 справу, на які складено опис 1 із загальною кількістю 1857 документів. Опис справ містить 4 розділи. Справи у розділах I, II та IV розташовані в описові за хронологічним принципом, а в III – за абеткою прізвищ адресатів.

Перший розділ “Наукові праці та робочі матеріали” складається з двох підрозділів: А) Наукові праці; Б) Робочі матеріали містить 44 справи з № 1 по № 44 за період 1934–1995 рр. До да-

ного розділу увійшли кандидатська та докторська дисертації вченого (спр. 3, 11), верстки монографій А.А. Смирнова (спр. 23, 26, 29), а також ряд брошур та статей, присвячених різним питанням теоретичної фізики, в тому числі й англійською мовою (спр. 1, 32). Завершують розділ списки наукових праць вченого, об'єднані в одну справу (спр. 37).

Другий розділ “Документи біографічні, з діяльності, про вченого та зібрані” складається з трьох підрозділів: А) Документи біографічні, з діяльності та про вченого; Б) Документи з наукової, суспільно-політичної та громадської діяльності; В) Документи з науково-педагогічної діяльності та зібрані вченим. До даного розділу, який містить 70 справ (спр. 45–114), увійшли документи, які стосуються біографії та різних видів діяльності вченого, зокрема біографічні довідки (спр. 67), біобібліографія (спр. 71), його конспекти лекцій періоду навчання в ЛДУ (спр. 45), свідоцтво про закінчення даного навчального закладу (спр. 46), документи про присвоєння наукових ступенів та вчених звань (спр. 47, 50, 56, 57), характеристики, довідки про роботу А.А. Смирнова в різних установах, його особова справа та облікові картки (спр. 48, 51, 54, 55), документи з нагоди відзначення ювілеїв ученого (спр. 61–64), а також з приводу нагородження орденом Трудового Червоного Прапора (спр. 65), диплом про присудження премії АН УРСР імені К.Д. Синельникова (спр. 68), повідомлення про відзначення А.А. Смирнова Державною премією УРСР (спр. 70). Також у даному розділі фонду є опубліковані спогади про вченого його дружини Євгенії Серафимівни Смирнкової-Юшкової (спр. 72) та колег по роботі (спр. 74).

У підрозділі “Б” відклались документи з громадської та суспільно-політичної діяльності вченого (спр. 76), документи про його участь в роботі конференцій та симпозіумів (спр. 78), документи про діяльність А.А. Смирнова як члена-кореспондента та академіка АН УРСР, а також як голови та члена Експертної комісії з фізичних наук Міністерств освіти, культури УРСР і Управління в справах вищої школи Ради Міністрів УРСР (спр. 81, 83), документи з науково-видавничої (спр. 82) та науково-популяризаторської діяльності (спр. 85), документи про участь А.А. Смирнова у роботі міського відділення товариства “Знання” (спр. 87) та наукових рад АН УРСР та СРСР (спр. 89).

До підрозділу “В” увійшли програми курсів лекцій з теоретичної фізики (спр. 103) та низка автографів курсів лекцій: “Квантова та нелінійна електродинаміка”, “Квантова механіка”, “Електроди-

наміка”, “Статистична та теоретична фізика”, “Розвиток молекулярно-кінетичної теорії металів і сплавів”, “Теоретична механіка”, “Загальна фізика” та інших, розроблених А.А. Смирновим для студентів фізико-математичних факультетів вищих навчальних закладів (спр. 90–102, 104–112). Також до даного підрозділу увійшли документи, зібрані вченим, які не були виділені в окремий розділ у зв’язку з незначною їх кількістю (спр. 113, 14).

Третій розділ “Листування”, до якого увійшло 48 справ (спр. 115–161), складається з двох підрозділів: А) Листи Смирнова А.А.; Б) Листи Смирнову А.А. У розділі відклались листи як наукового, так і приватного характеру. Серед загалу листів, отриманих ученим, слід виділити листи академіка АН СРСР С.В. Вонсовського (спр. 126) та листи академіків АН Грузинської РСР [Э.] – Антропікашвілі (спр. 120), АН УРСР – В.І. Архарова (спр. 121) та М.П. Лисиці (спр. 137). Також у даному розділі містяться листи Президента АН УРСР – Б.Є. Патона (спр. 142) та професора ЛДУ І.Я. Френкеля (спр. 154). Не менш цінними є листи професора Московського державного університету Д.Д. Іваненка (спр. 129), консультанта секції “Металловедение и теоретическая обработка” при Ленінградському Будинку науково-технічної пропаганди І.Г. Кіяткіної (спр. 132), завкафедрою фізики Хмельницького технологічного інституту побутового обслуговування І.Д. Коломійця (спр. 133), професора ЛДУ П.П. Павінського (спр. 141), лауреата Нобелівської премії І. Франка (спр. 153) та ін.

Четвертий розділ “Фотодокументи” містить 10 справ (спр. 162–171). Серед фотодокументів слід виділити фотознімки А.А. Смирнова з колегами по Інституту металофізики (спр. 162), зі студентами та слухачами Київського політехнічного інституту та Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка (спр. 164), під час проведення конференцій (спр. 168), під час вручення вченому Ордена Трудового Червоного Прапора Б.Є. Патонем (спр. 169), на зустрічі випускників ЛДУ (спр. 170) та фотознімки, підготовлені колегами Інституту металофізики АН УРСР до ювілею вченого (спр. 171).

Архівний фонд особового походження видатного вченого-фізика, академіка АН України А.А. Смирнова є унікальним за своїм документальним складом та структурою. Без залучення такого роду документів неможливим є дослідження життєвого шляху та наукової діяльності А.А. Смирнова, а також повноцінне вивчення історії установ, з якими пов’язана його діяльність.